

Gørding herred

Thomas Hillerups optegnelser om Darum sogn

Af Vald. Andersen

Oluf Nielsens *Gørding herred*, der udkom i 1872 og i 1978 blev genudgivet af Historisk Samfund for Ribe amt, omfatter sognene Gørding, Vejrup, Åstrup og Bramming. I en efterskrift til bogen nævner forfatteren, at der kunne ventes en fortsættelse, der skulle omhandle sognene Darum, Jernved, Vilslev og Hunderup, som oprindeligt havde hørt til Gørding herred, men siden kom under det i 1859 oprettede Ribe herred. Det blev imidlertid aldrig til noget med denne fortsættelse. En undersøgelse af Oluf Nielsens efterladte samlinger (Institut for Navneforskning, Kbh.s universitet) viser, at forfatteren havde gjort optegnelser til de nævnte sognes historie, et ret spredt og uensartet kildemateriale. 1766-68 skrev sognepræst *Knud Lang*, Vilslev, om Vilslev og Hunderup sogne efter en af den historisk interesserede biskop *J. C. Bloch* i Ribe opgivet plan (Se Jy. Saml. 3 rk. IV bd. 38 f.) 1768 indgav sognepræst *Thomas Hillerup*, Darum, en lignende beskrivelse til biskop Bloch om Darum og Bramming sogne. Den foreligger i afskrift ved *P. G. Thorsen*, Varde, 1831, i Oluf Nielsens samlinger. Da Darum-beskrivelsen vist ikke tidligere er publiceret i sin helhed, bringes den her som et supplement til *Gørding herred*.

1. Darum sogn. Dets oprindelse er vanskeligt at sige, det kan ikke gives for andet end gisning, at det skal være af det gamle dar om, qv. darom.

2. Imod østen grænder det til Hunderup sogn, mod sydvest til Vilslev, imod vesten til en bugt af Vesterhavet, som

skiller Fanøe fra det faste land, imod norden til Sneum sogn, fra hvilket det adskilles ved den såkaldte Darum å.

3. Længden fra østen til vesten er 3 fjerding vej.

4. Bredden fra norden til syden fuldkommen lige så stor.

5. Imod østen ligger Hunderup kirke fra Darum kirke på en distance af 3 fjerding vej, mod sydøst Vilslev en fuldkommen dansk mil, imod norden Sneum 3 fjerding vej, imod nordost Bramminge $1\frac{1}{2}$ mil med den ordinære vej, men distancen er ellers kun 3 fjerding vej.

6. Imellem Sneum og Darum sogn løber den forhen omtalte Darum å eller som den også kaldes Sneum å, der kommer fra Holsted sogn, løber igennem Gørding sogn, hvor den kaldes Gørding å, derfra til Bramminge, hvor den kaldes Bramminge å, noget vesten fra Bramminge gård forenes den med en anden strøm, kaldet Nørå, bliver derved en del forstørret og 1 fjerding vej vesten for denne conjunction er Sneum bro, hvorover landevejen falder imellem Ribe og Vardø, endelig løber den ud i havet imellem Darum og Allerup enge.

7. Sognet består kun af 2de byer, Stordarum og Lildarum. I Stordarum by, som er inddelt i 3de grandelaug, er 17 halve gårde, hver til 6 tdr. hartkorn, og 30 fjerdeparter, hver til 3 tdr., alt sammen Kiærgaard gods. Her foruden 2de mensalgårde til præsten for Sneum og Tjæreborg, hver til 4 tdr. 1 skp. $2\frac{1}{2}$ fjdk., ialt 211 tdr. 6 skp. 1 fjdk. Disse gårde, 51 i tallet, har lige så mange beboere. Præstegårdens hartkorn er 13 tdr. 1 skp. Boelsmænd og husmænd er i tallet 33. Deres hartkorn er ulige og udgør 7 tdr. 1 skp., følgelig bliver hele byens hartkorn 232 tdr. 1 fjdk.

I Lildarum er 6 gårdmænd og 2 boels, hartkornet 30 tdr. og $\frac{1}{4}$ part (gård) på 3 tdr. Disse bliver nu opbygget igen alleryderst på marken imod Kiergaard, hvor al deres agermark er dem udskiftet på ét sted. Der siges, at de skal kaldes Lund Ager, efter et sted, som forhen har stået der ved lunden.

8. og 9. forbigås.

10. Her i Stordarum blev 1766 med alle lodsejeres samtykke foretaget en almindelig udskiftning af hele byens mark, som var så meget mere fornøden, som den gamle inddeling var meget ulige og for mange fornærmelig. Årsagerne dertil var fornemmelig disse: Efter den i gamle dage brugelige inddeling var byen delt i 8 boele, men i matriklen inddelt efter hartkorn. Hver gård havde sin part i boel, f.eks. $1/2$, $1/3$, $1/4$ part og så videre. Men imellem boelsparten og hartkornet var ingen lighed. En gård f.eks. af 5 tdr. htk. kunne have $1/3$ i boel, en anden af samme htk. $1/8$. Agermarken var 2de slags. En del såkaldt gribsjord, muligt fordi enhver i gammel tid har grebet til at opbryde af heden, hvad han lystede. En del var boels jord, hvor jorden først var delt i 8 lige dele, og hver del igen siden inddelt efter enhver gårdspart i boel. I nogle boele var 5-6 såkaldt boels brøder, i andre 10-12. Disse boel adskiltes fra hverandre ved visse mærker, f.eks. ved et anker, et kors, en husgavl og så videre, ja, endog en og den samme gård kunne have part i 2-3 boele, f.eks. $1/4$ part i anker, $1/6$ part i kors. Var nu i en boel mange boels brøde, blev agrene til stor skade følgelig ganske smalle. Endnu var ved den gamle inddeling en anden ikke mindre ulempe, foruden en såkaldt alsæd tægt havde byen 5 andre tægter. 3 af dem var gribsjord, 2 boelsjord. Men uligheden i tægternes inddeling var stor. I en tægt f.eks. havde en mand 2 tdr. sædeland, i en anden 6-7 tdr. og deraf flød, at man det ene år ikke havde jord nok til sin gødsel, et andet år ikke gødsel nok til sin jord. Just dette havde nødt byen til at indtage fuldkommen $1/4$ part af marken til alsæd til en kendelig skade i avlen, thi erfaring viser, at alsæd jord, som altid bruges, kan langt fra hverken til trave eller skæppe svare imod den hvilte jord. Ved den ny inddeling derimod, som ikke blev taget efter boelpart, men efter hartkorn, fik hver td. hartkorn lige meget, og det med vilkår, at hver uden at følge tægt med andre, kan bruge sin jord hvor

længe og hvor på marken han vil. Det står altså enhver frit for, om han fremdeles vil bruge alsæd eller ikke, men de fornuftigste, og med tiden følger andre vel deres eksempel, begynder alt at lade den alsæd jord hvile, og finder sig bedre ved at dyrke en hvilt jord, som langt bedre lønner landmandens gødsel og arbejde end ved idelig brug (af) udslæbt og forarmet jord.

2den slags, noget kaldt kiændt eng, hvor enhver vidste sin skifte, andet kaldtes boels eng, hvilket var det eneste, som hvert forår ved lodtrækning blev delt i 8te boelparter og siden hver boelpart delt imellem boels brødene, så mange som fandtes i boelen. Disse boelsskifter var så vildsomme, at de fleste, endog gamle mænd, som var født i byen, ikke vidste at udvise dem. Her var heller ingen proportion efter hartkorn, nogle havde meget kiændt eng og dog stor part i boel, andre havde så godt som ingen kiændt eng og dog ikke derfor des større part i boel. Det var desuden i mange skifter meget småt uddelt til stor hindring i avlingstiden. Nu derimod fik hver efter hartkorn sin eng i 4re skifter med frihed til at indlukke det, og kan altså bjærge det, når han selv finder for godt, udlede vandet deraf efter fornødenhed og selv benytte sig af eftergrøden. Ved denne udskiftning mødte (man) vel den vanskelighed, at hverken ager eller eng var på alle steder lige god, men for at afhjælpe dette, brugte man en dobbelt metode, enten gav man den, som traf et ringe skifte på et sted, frihed til at tage først uden lodkastning på andre steder eller også havde overmål, indtil skaden efter billighed syntes at kunne være oprettet. Vel sandt, at der endnu kan være ulighed, men den er dog ingenlunde at ligne mod den forrige. Af udskiftningen flød og den forskel, (at) gårdene blev gjort lige i hartkorn og derfor lige i udgift og hoveri.

11. Kirken ligger i den nørre side af byen, og en halv fjerding vej norden for ligger Lildedarum. Darum eller Sneum å løber altså norden for sognet.

12. Agerjorden her til Stordarum er den meste part ret god

og tilstrækkelig efter hartkornet, men engen i ligning med andre byer her i egnen kun lidet, dog det, der er, er mestendel godt marsk. Lilddarum derimod har mindre og sidere (lavere liggende, fugtigere) agerjord, men mere og lige så godt marskeng.

13. På Stordarum mark kan sås alle de her i egnen brugelige kornslags rug, byg, havre og boghvede, dog som ageren er temmelig høj, så sås rugen mindst, ligesom byg og havre, derimod mest på Lilddarum mark.

14. Noget rug sælger bønderne her mest til øboerne.

15. Hindindtil har jorden her på Stordarum mark været brugt i 3 år og hvilt i 2 år, men da enhver nu råder for sin jord, så vil de fleste unde den mere hvile. Lilddarum mark bruges næsten alt sammen bestandig uden hvile.

16. Iblandt alle de måder, som i vor tid angives tjenlige til at forbedre avlingen, vil nok ingen i praksis bedre holde stik, end at lade jorden få sin tilbørlige hvile og gødsel, på begge dele er man nu mere end forhen betænkt.

17. Her i byen brændes en temmelig quantitet mursten årlig, som afsættes i almindelighed til øboerne og betales med 3 mark for 100de.

18. Skove har her i fordums tid været i overflødighed, hvorom de allevegne her i moser og enge endnu værende trærodde noksom bærer vidne, men nu er her næppe nok nogle få buske tilbage. Tørveskær haves her så godt som intet af, men til byen er 2de store moser. Så længe samme lå i fællig, var det meget vanskeligt, både at grave, såvel som også at bjærge klyne deraf, formedelst de mange med vand opfyldte gamle pytter, men siden mosen er blevet udskiftet, så bliver den nu søkast (?), og vandet ved grøfter udledet, og den frygt er nu aldeles forsvunden, hvormed en præst siges at have yttret sig for nu 60 år siden, nemlig: Her er lidet til os, hvad vil der blive til vore børn og efterkommere? Klynen er vel ikke den bedste, dog hjælper man sig ret godt med den.

19. Forleden år blev der solgt nogle 100de læs til øboerne,

som aldrig tilforn er sket, men kan herefter ske uden skade, så længe man tager det på den fod, man nu begynder.

20. forbigås.

21. Her haves lidt laksefangst med skydegarn i den foran omtalte Darum å, men samme er af ringe betydning og næppe lønner umagen.

22. Her bruges en egen måde med at fange butter eller skulder: I åens udløb i havet kryder de fiskende på hænder og fødder og føler skulden op på bunden og griber den med hænderne, men denne fattige og kolde fangst drives derfor heller ikke uden af fattige. En anden noget bedre måde er med de såkaldte skulde-gårde, hvilke består af en lang række af ris, satte tæt ved hinanden. Når det er ebbe, står risene på tør land, men når floden kommer, et par alen i vand. Ved vandets udløb bliver skulden stående for risene, ja vel undertiden nogen sild, laks og ørter.

23. Harer er her det eneste af nyttigt vildt, men undertiden strejfer ulve herind fra hederne og gør betydelig skade på kreaturerne. Det var derfor at ønske, at der ved ordentlige klapjagter måtte gøres anstalt til deres udryddelse.

24. Her findes agerhøns og til visse tider vildænder, vildgæs, regnsøver, brokfugle og kåberhøns (kobbersnæppe).

25. Her findes de på landet almindelige håndværkere, smede, tømmere, snedkere, skomagere, skrædere og en del vadmels- og lærredsvævere.

26. Ordentlige anlagte fabrikker findes her ingen.

27. De fleste bygninger består her endnu af bindingsværk med lervægge, men mange begynder nu og at bygge med grundmur.

28. Her vides ingen spor til mineralie.

29. Ved sidste nytår var personernes antal over 12 år 326.

30. I almindelighed blæser det her mere end en mil østen for, thi så snart man kommer nær til byen, op på en bakke, mærker man en kiendelig forandring både i henseende til blæst såvel som luftens større skarphed, hvilket forårsages af

havets nabolaug og synes ganske fast at bestyrke hr. von Justi*) mening, at luften generes af vandet, ligesom erfaring og alle vegne viser, at det blæser mest ved vand. Ellers er luften her ofte opfyldt med tåge og den såkaldte hav-sue. Jordens beskaffenhed er forhen vist.

31. De fødtes tal kan ohngefehr være årlig 20, hvormed de døde næsten balancerer.

32. Deraf findes intet.

33. Findes intet.

34. De fattige her i sognet er 4 og nyder hver årlig 1½ til 2 tdr. rug og 2-3 mark i penge.

35. Følgende er mig af degnen leveret.

Her i Darum sogn i Stordarum by er efter kgl. allernådigst udgangne forordninger opbyggt et skolehus til hele sognets ungdom, som tillige med degneboligen blev opsat 1742, hvorudi degnen holder skole årlig fra mikkelsdag til påske og efter oprettet fundats af forhen Christopher Friedrich von Gersdorff til Kiærgaard som største lodsejer, bliver tillagt i løn 6 rdl. iberegnet lysepengene 3 rdl. 2 mark. Til ildebrand tillægges ham 26 læs tørv eller klyne. I stedet for græsning fri på marken til 1 ko og 4 får med byens kreaturer, blev ved fællesskabets ophævelse et stykke jord beliggende ved degneboligen degnen som skoleholder tilsagt. Dette stykke jord tog han for 7-8 (år) siden i possession og på egen bekostning ladede indhegne, eftersom det blev ham tildelt uden mindste hans forlangende eller begæring og uden vilkår, ja, uden at blive opmålt, - som på den tid ikke lettelig kunne ske, formedelst den der holdende overflødig vandstand, der forrådner bunden - og at betjene sig af, som bedst kunne synes, efterdi det var ham nær liggende, hvorover han anser det, som en frivillig gave og at blive et tillæg til degneboligen. Men da det formedelst anvendt bekostning og gjort arbejde var bedre i stand, blev det året 1766 opmålt og beløb sig til

*) J. H. V. Justi, tysk mineralog, der virkede her i landet o. 1757.

1 1/3 demat land og ham tilsagt som skoleholder til ovennævnte kreaturer. Som degn er han udelukt fra græs til kreaturer og moseskær til egen fornødenhed, hvorover han idelig sukker og klager. Dette stykke jord, ham tilsagt som skoleholder og selv holder indhegnet, bliver ham mere til udgift af hans liden degneindkomst end at regnes til part i hans løn for hans skolehold. Intet nyder han af hø og halm til vinterfoder til kreaturerne, så han efter udbetaling til en tagen medhjælper ved skoleholdet ser ganske lidet, undertiden så godt som intet, for eget arbejde.

B. Her i sognet findes ingen herregårde.

C. 1. Kirken kaldes Laurentie.

2. Dens alder vides ikke.

3. Den er bygt mestendels med hugne kampesten og i god stand, hvad muren er angående, men blyet er gammel og utæt.

4. Er tækt med bly.

5. Dens tårn og spir står for nærværende tid under reparation, så man ikke kan bestemme dets højde.

6. Kun en klokke, hvorpå står med munkebogstaver: Jens Nielsen Borgermester tho Warden, Bartheld Klasen Borger tho Ripen, Ingvard Fransen tho Alderop. (ulæseligt) Ao 1590.

7. Kapeller er ingen.

8. På altertavlen er gammelt, men smukt bildhuggerarbejde. Inskriptionen er ulæselig.

10. Kalk og disk er af sølv, forgyldt, uden inskription. Giveren vides ikke.

11. Funten er en huulet kampesten. Dækelen hænger ved en træarm, som går ud af en fiskes mund. Hvoraf ellers det ordprog er kommen: Den er så stor som Darum funt, vides ikke, siden den er ikke større end på andre steder. På dækelen læses: Uden så er, at nogen bliver født af vand og ånd, kan han ikke komme i Guds rige. Joh. 3. Ao 1632. *)

*) Se F.R.A. 1968 s. 72 f.

12. På prædikestolen er et ret smukt forgyldt billedhuggerarbejde. De 4re evangelister og Jesus midt imellem står udhuggen. Inskription over disse er denne (u). Ao 1526.

13. På den ene pille imellem kirken og koret sidder et stort Mariæ-billede i et skab med 2de låger for, og neden under et a parte rum, som formodentlig har været til at gemme relikvier udi. Ligeledes sidder oppe i koret et mindre Laurenti-billede, også indesluttet i et skab.

14. 30 mands stole til 4re personer og 32 Qvinde stole til 5 personers sæde udi hvert.

15. Her er et pulpitur, hvorudi ved den nu forehavende reparation bliver lagt et nyt loft, har 10 stole til mandspersoner og hver til 5 personer. Årstallet 1624.

16. Om denne post vides intet.

17. Heraf vides intet.

18. Ved alteret i sten udhuggen: Her under hviler den sal. Guds mand Christen Sørensen Sevel, ordineret til Darum og Bramming sogne Ao 1674 den 4. oktober, efter 30 års tro tjeneste i Herrens vingård døde i Ribe Ao 1703, den 9. september i hans alders 54 år. Hans efterladte vidue, hæderlig matrone Maren Jensdatter Bramming, med hvilken han levede 28 år og avlede 4 børn har sin salig mand til ære ladet denne sten nedlægge, som salig hensov i Herren Ao 1720, den 27. august i hendes alders 65 år og her med ham under den samme hviler, men nu begge i himlen med de udvalgte ævig glæde. Inskription i øvrigt (u).

2. Lige ud for prædikestolen også i sten: Her under hviler velærværdige og højlærde mand, sal. hr. Peder Thomsen Lyngbye, født i Hørby præstegård i Sælland den 1. august 1673, sognepræst til Darum og Bramming menigheder 16 år og provst over Gørding herred i 1½ år, hensov i Herren den 17. september 1709 i hans alders 38 år, og herhos hviler hans kære hustru, hæderbårne matrone sal. Dorte Margrethe Christensdatter Sevel, født i Darum præstegård 1678, den 23. oktober, efter 4 års ægteskab og 9 års enkesæde døde hun

1718, den 5. november udi hendes alders 40 år. I håb om en glædelig opstandelse. Bibelsprog (u).

3. Tæt ved, ligeledes i sten: Støvet, herunder hviler, er sal. Søren Christensen Sevel, som er født i Darum præstegård den 24. maj Ao 1680 og døde sammested den 28. januar 1698 i hans alders 18 år, og her hos ham hviler hans kære søster, sal. Christiane Barbara Christensdatter Sevel. Hun er født den 21. august 1687 og døde sal. på Krogsgaard den 27. oktober 1722 i hendes alders 43 år. De forventer af støvet en ærefuld opstandelse. Bibelsprog (u).

4. I træ udhuggen: Her under hviler i Herren sal. Hans Nielsen Thierreborg, fordm værge til Darum kirke, som boede og døde her i Darum 1677 den 23. marts, i hans alders: 69. Samt hans kære hustru Kiersten Jesdatter, som døde 1690 den 12. august i hendes alders 77 år. Gud give dem en ærefuld opstandelse. 1692. Jes Hansen T. B.

19. Her findes ingen åbne begravelser.

20. På den nørre side af kirken på kirkegården en ligsten, hvorpå findes: Denne sten gemmer det dødelige af en retsindig Guds mand, den i livet velærværdige og vellærde hr. Hans Curtz, sjælesørger for Darum og Bramminge menigheder i 24 år, født her i Darum præstegård 1714, kaldet til præst 1740, ved døden bortkaldet 1764. Hans efterladte enke Anne Steensdatter, med hvilken han levede i 17 års kærlig ægteskab med 4 efterlevende børn, 3 sønner og 1 datter, har til højlovligst æreminde ladet hans grav skjule med denne sten.

21. Kirkegården er indhegnet med en steen gærde.

22. Til kirken har hidindtil lagt 3 gårde her i byen, hvorpå en 5 beboere. Herligheden heraf hører til Kiærgaard, men bondeskylden har fra gammel tid hørt kirken til, ligesom gården, og i kgl. skøder kaldes kirkens gårde, ikke desto mindre blev nu ved fællesskabets ophævelse fra disse gårde taget over 5 tdr. hartkorn og lagt under andre gårde af Kiærgaards gods, så at gårdene nu ikke er i stand til at udrede de sæd-

vanlige bondeskylds afgifter. Til kirken hører desuden $3 \frac{1}{3}$ demat eng i byens enge og en ager tæt ved kirken til 7 skp. sæd.

23. Af fornævnte gårde har den 7 tdr. 3 skp. 2 fdk. rug, byg 8 tdr. 2 skp. Af kapitaler eller legater har den ingen. Dens hartkorn er 41 tdr. 2 skp.

24. Expenser til Akademiet er 7 rdl. 4 mk. 13 sk. Lysepenge til skolen 3 rdl. 2 mk. Matrikelskatten 6 rdl. 5 mk. 4 sk.

25. Har ingen bygninger at vedligeholde.

26. For vin og brød at holde gives årlig 5 rdl.

27. Derom vides intet.

28. Kan nok rumme menigheden.

29. Generalmajor Johan Rantzov købte den 1679, den 22. juni. Efter ham ejede hans søn Christian Rantzov den. Ved giftermål med dennes enke blev geheimeråd og stiftsbefalingsmand Gabell ejer af den. Efter hans død købte sekretær Wormskiold den tillige med Bramminge gård og dertil øvrige annekterede ejendomme. Den nuværende ejer er byskriver Rasmus Øllgaard i Varde.

30. Denne tillige med Bramminge og Gørding kirker blev købt af Johan Rantzov for 2493 rdl, men 1721 blev desuden betalt relations rettighed (tilbagekøbsret) med 1 rdl. kroner for hver tønde hartkorn. Siden er den under et blevet solgt med Bramminge gård.

31. Kirken er solgt med jus vocandi (kaldsret).

32. Siden denne tillige med Bramminge kom fra kronen, har de begge haft en (samme) ejer, og i den tid er hertil kaldet 4 præster.

Kongetienden. Derom kan rektoren i Ribe give bedste oplysning, siden den hører til hans embede.